

Діяльність польського товариства «Кресова сторожа» на Західній Волині у 1919–1922 рр.

У статті висвітлено особливості формування і діяльності польського товариства «Кресова сторожа» на Західній Волині у 1919–1922 рр. Установлено, що ця організація Другої Речі Посполитої впродовж досліджуваного періоду проводила федералістську політику співпраці з українцями. Під час реалізації своїх намірів вона зіткнулася з опором державної адміністрації, яка складалася з місцевого польського землевласницького елементу й обстоювала приватні цілі, сприяючи перемозі інкорпораційної програми національних демократів. Товариство «Кресова сторожа» не змогло отримати підтримку місцевого українського населення і після програних виборів 1922 р. поступово розпочало процес самоліквідації.

Ключові слова: «Кресова сторожа», Західна Волинь, федералістична концепція, інкорпораційна програма, плебісцит.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогоднішньому етапі розвитку польсько-українських відносин важливою проблемою є історичне переосмислення минулого обох народів. Сучасна історіографія, аналізуючи міжвоєнний і воєнний періоди на західноукраїнських теренах, основну увагу акцентує на протистояннях, військових зіткненнях, часом навіть обопільних етнічних чистках, створюючи тим самим лакуну в дослідженні способів нормалізації національних відносин і співпраці в межах регіону. Означена проблема зумовлює потребу аналізу шляхів польсько-української співпраці та спроб порозуміння впродовж окресленого хронологічного відтинку. Дослідження діяльності польського товариства «Кресова сторожа» на теренах Західної Волині у 1919–1922 рр. – один із прикладів, хоча й не до кінця реалізованих, налагодження співробітництва представників різних етнічних груп у багатонаціональній польській державі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Окремі аспекти суспільно-політичного становища Західної Волині та діяльності польського товариства «Кресова сторожа» на теренах регіону в 1919–1922 рр. висвітлено в дослідженнях польських науковців. Однак основну увагу вчених сконцентровано на загальнопольському аспекті проблематики. Особливості діяльності означеної організації на теренах регіону впродовж досліджуваного хронологічного відтинку на сьогодні не досліджені у вітчизняній історіографії. Серед польських учених, які дотично вивчають цю проблематику, варто відзначити А. М. Геровську-Каллаур [1], В. Козиру [2] та Н. Желінську [3].

Мета статті – проаналізувати особливості діяльності польського товариства «Кресова сторожа» в Західній Волині в 1919–1922 рр. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- схарактеризувати процес утвердження 1919 р. тимчасової польської державної адміністрації на Західній Волині;
- дослідити особливості становлення суспільно-політичних організацій Другої Речі Посполитої у 1919–1922 рр. на прикладі товариства «Кресова сторожа»;
- визначити основні наслідки діяльності товариства «Кресова сторожа» для населення Західної Волині.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Наприкінці 1918 р. східними теренами новоутвореної Другої Речі Посполитої були Люблінщина та Білостоцький округ. Однак, у зв'язку з військовими діями, на початку 1919 р. до складу Польщі почали переходити землі колишньої Російської імперії, розташовані на сході давнього Королівства Польського.

На початку 1919 р. польсько-українська війна за Східну Галичину охопила терени Західної Волині, яка до того часу була сферою впливу Армії УНР. Уже 16 травня 1919 р. військові підрозділи Другої Речі Посполитої зайняли Луцьк [4, с. 56]. Наприкінці червня того ж року майже всю територію регіону контролювала тимчасова польська адміністрація.

На зайнятих землях утворено Управління повітів Волині, яке підпорядковувалося генеральному комісарові східних земель Польщі. До нового адміністративного утворення входили Володимирський, Ковельський, Луцький повіти колишньої Російської імперії [5, с. 38]. 3 9 вересня 1919 р. Управління повітів Волині трансформується у Волинський адміністративний округ, який, крім попередніх, охопив території Дубенського, Рівненського, Кременецького, Заславського, Острозького

повітів [6, с. 161]. І, нарешті, згідно з наказом Начальника держави Ю. Пілсудського від 17 січня 1920 р., на східних теренах, зайнятих польськими військами, утворювався Комісаріат земель Волині та Подільського фронту, адміністративним центром котрого обрано м. Луцьк [7, с. 5]. Подібна ротація тимчасових органів влади була вимушеним явищем, зважаючи на військові дії, що тривали впродовж 1919–1920 рр. на польсько-українському порубіжжі. Остаточного адміністративного обліку терени Західної Волині набули з початком 1921 р., коли було утворене Волинське воєводство.

Варто зазначити, що тимчасова польська адміністрація на теренах Західної Волині у своїй політиці стосовно місцевого непольського населення змушена була виконувати настанови Ю. Пілсудського, виголошені ще 22 квітня 1919 р. і відомі в історіографії під назвою «Віленська промова». Її постулати: «Хочу вам дати можливість розв'язати внутрішні справи й національні проблеми так, як самі цього забажаєте, без яких-небудь утисків з боку Польщі. Через те, що на ваших землях ллється кров, не впроваджую військовий уряд, а лише цивільний, основу якого будуть формувати місцеві представники. Завдання зазначеного цивільного управління будуть такі: вільні вибори до органів місцевого самоврядування; допомога всім, хто її потребує; свобода віросповідання; рівність усіх народів, які проживають у регіоні» [1, с. 9]. Однак на практиці адміністрація Другої Речі Посполитої складалася з місцевих польських землевласників, які прагнули зберегти свої наділи всупереч можливому їх переділу на користь представників інших національностей.

Улітку 1919 р. на теренах Західної Волині поряд із утвердженням польської адміністрації розпочинається процес становлення громадських організацій. Таким новим утворенням стало товариство «Кресова сторожа». 27 липня 1919 р. її повітовий відділ у Луцьку організував з'їзд польських делегатів із усіх гмін Луцького повіту. Це була велика маніфестація, яка мала підтвердити польський характер Західної Волині. Організатори тверджували, що «у факті існування польського соціуму на Волині ніхто не насмілиться сумніватися. Рішення, що тут затверджуються, будуть виразом волі поляків і матимуть значення для долі Волині» [8, арк. 20]. Зазначена організація підтримувала федералістичні позиції Ю. Пілсудського й, на відміну від тимчасового управлінського апарату, намагалася налагодити співпрацю із представниками всіх національних меншин Західної Волині на засадах рівності.

У звіті діяльності товариства «Кресова сторожа» в Західній Волині від 18 жовтня 1919 р. зазначено: «Жодна влада не буде функціонувати сама по собі без реальної підтримки суспільства. Виразником такої підтримки не може бути малочисельна землевласницька еліта, тому що не вона репрезентує польські інтереси регіону, а широкі верстви соціуму» [1, с. 105]. Означена риторика захищала права пересічних селян Західної Волині, зокрема й українських, від свавілля тимчасової адміністрації. Окрім того, «Кресова сторожа» постійно апелювала до потреби проведення плебісциту, який би визначив політичне майбутнє Західної Волині.

Культурно-освітня діяльність товариства «Кресова сторожа» на теренах Західної Волині була важливим аспектом нормалізації польсько-українських відносин. Однак вона передовсім ґрунтувалася на популяризації польської культури. Зокрема, 13 червня 1919 р. організовано урочистості, присвячені 350-й річниці Люблінської унії, відповідно до якої терени Західної Волині входили до складу Речі Посполитої [3, с. 176]. До цього заходу залучали шкільну молодь і гімназистів. Досліджувана організація намагалася залучати якнайширші кола молоді до навчання, хоча й у польському дусі.

Варто зазначити, що за сприяння «Кресової сторожі» на території Західної Волині виходило декілька часописів, серед яких – «Володимирська земля», «Кресовий поляк», «Волинська земля», «Наш голос» [3, с. 164]. Остання газета була україномовна і дуже популярна. Щотижня виходили статті, які закликали до співпраці та кооперації з польськими господарськими інституціями та громадськими організаціями. Однак найпопулярнішим виданням був часопис «Волинська земля». Її редактором було призначено В. Верчинського. Безпосереднє завдання газети – «пробудження польської думки, поширення польських впливів на Волині, діяльність в організації польського суспільно-політичного життя, порушення культурно-освітніх та господарських питань краю» [3, с. 162].

Одним із найважливіших питань залишалося аграрне. Товариство «Кресова сторожа» підтримувало позицію негального проведення означеної реформи й перерозподілу земельних угідь. Така, на перший погляд, ліберальна політика має своє пояснення. Представники досліджуваної організації рекрутувалися переважно вихідцями із центральних районів Другої Речі Посполитої. Зважаючи на це, вони не були «обтяжені» приватними інтересами на теренах так званих «східних кресів». Зовсім іншою була ситуація із членами тимчасової адміністрації. Її представники були з місцевого польського населення, яке виступало проти перерозподілу земель на користь українців, росіян, чехів, німців.

Про тогочасну суспільно-політичну ситуацію в Західній Волині можна дізнатися зі звіту організаційного відділу волинського товариства «Кресова сторожа», що був призначений для керівника Тимчасового управління прифронтових і етопових теренів [2, с. 182]. У документі зазначено, що з українських громадських організацій свою діяльність продовжувала лише «Просвіта», «яка не хотіла бути об'єднанням лише культурно-освітнім», а прагнула стати представником усіх українців, котрі проживали в межах повіту. Керівництво «Просвіти» надсило до польської адміністрації різноманітні звернення із представленням суспільно-господарських потреб соціуму регіону. Видається, що на кінець 1920 р. саме ця громадсько-культурна організація стала виразником інтересів українців Західної Волині.

У другій половині 1920 р. Друга Річ Посполита розпочала переговори з більшовиками. Розробляли проекти територіального розмежування. 12 жовтня цього ж року було оголошено перемир'я. Через п'ять місяців, 18 березня 1921 р., в Ризі було підписано мирний договір між Польщею і трьома радянськими республіками – Росією, Україною, Білоруссю. Згідно з умовами домовленостей територія Західної Волині входила до складу Другої Речі Посполитої. Зазначені події фактично означали крах політики товариства «Кресова сторожа», що ґрунтувалася на співпраці представників усіх етносів Західної Волині.

Однак після фактичної інкорпорації теренів Західної Волині товариство «Кресова сторожа» продовжило свою діяльність і намагалося взяти реванш. На 1922 р. були призначені вибори до польського сейму. Організація, зважаючи на свій громадський статус, безпосередньо не могла взяти участь у балотуванні. Зазначене завдання було покладене на її політичного союзника – Народні ради, які позиціонували себе як представницький орган усіх національностей Західної Волині. Однак виборча кампанія для товариства «Кресова сторожа» і їх союзників Народних рад завершилася поразкою. Вони отримали менше одного відсотка голосів виборців на теренах так званих «східних кресів» [3, с. 124]. Причин було кілька. По-перше, населення Західної Волині втратило довіру до представників досліджуваної організації у зв'язку зі слабкістю її діяльності та нездатністю впливати на урядову політику. По-друге, надзвичайною популярністю, що й не дивно, відзначився блок національних меншин. Саме він зайняв місце товариства «Кресова сторожа» в організації співпраці між поляками та українцями на теренах Західної Волині.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, політична ситуація Західної Волині в 1919–1922 рр. зумовлена належністю краю до сфер впливу тимчасової адміністрації і громадських організацій Другої Речі Посполитої. Лише в липні–серпні 1920 р. на теренах Західної Волині розбудовано управлінський апарат більшовиків, який у вересні того ж року був змушений припинити своє функціонування. Польська адміністрація формально підпорядковувалася Ю. Пілсудському, однак здебільшого складалася з місцевого польського елемента, який неохоче йшов на поступки представникам інших національностей, передусім українцям.

Проблему співпраці різних етнічних груп на теренах Західної Волині вирішувало товариство «Кресова сторожа». Ця організація декларувала потребу волевиявлення місцевого населення стосовно свого подальшого майбутнього. Результатом подібної політики мав стати референдум, який би легітимізував перед країнами Заходу належність регіону до Польської держави. Місцева адміністрація не змогла поступитися приватними інтересами та всіляко протидіяла зазначеним тенденціям, тим самим нівелюючи діяльність досліджуваної організації. Крах «політики плебісциту» та фактична інкорпорація території краю до Польської держави на рубежі 1920–1921 рр. засвідчили перемогу радикальних кіл ендеції. Вибори 1922 р. стали остаточною поразкою товариства «Кресова сторожа» й зумовили його поступову самоліквідацію. Західна Волинь офіційно ввійшла до складу Другої Речі Посполитої на правах воєводства. Розпочався процес адаптації населення краю до нових політичних умов.

Джерела та література

1. Gierowska-Kallaur J. Straż kresowa a Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Współdziałanie czy rywilizacja? / Joanna Gierowska-Kallaur. – Warszawa : Neriton, 1999. – 131 s.
2. Kozyra W. Ziemia Wołyńska w okresie funkcjonowania administracji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich i Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (1919–1921) / Waldemar Kozyra // Ukrainica Polonica. – 2004. – № 1. – S. 169–185.
3. Zielińska N. Towarzystwo Straży Kresowej / Nina Zielińska. – Lublin : Verba, 2006. – 243 s.
4. Дем'янюк О. Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках : монографія / Олександр Йосипович Дем'янюк. – Луцьк : ПДВ «Твердиня», 2011. – 320 с.

5. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 7 czerwca 1919 r. dotyczące utworzenia Okręgów administracyjnych: Wileńskiego, Brzeskiego, oraz Zarządu powiatów wolyńskich // Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (dalej – DzU ZCZW). – 1919. – № 5. – Poz. 41. – S. 37–40.
6. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 9 września 1919 r. dotyczące utworzenia okręgu administracyjnego Wołyńskiego i uprawnień komisarza Okręgowego Wołyńskiego // DzU ZCZW. – 1919. – № 17. – Poz. 153. – S. 161.
7. Rozkaz Naczelnego Wódza Wojsk Polskich z dnia 17 stycznia 1920 r. w przedmiocie utworzenia Komisarjatu Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego // Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. – 1920. – № 1. – Poz. 1–2. – S. 1–6.
8. Державний Волинської обл., ф. 58, оп. 2, спр. 2 : Протокол з'їзду делегатів польського населення Луцького повіту від 27 липня – 4 вересня 1919 р., арк. 20.

Гладышук Сергей. Деятельность польского общества «Кресовая стража» на Западной Волыни в 1919–1922 гг. В статье освещаются особенности формирования и деятельности польского общества «Кресовая стража» на Западной Волыни в 1919–1922 гг. Установлено, что эта организация Второй Речи Посполитой в течение исследуемого периода проводила федералистскую политику сотрудничества с украинцами. В реализации своих намерений она столкнулась с сопротивлением государственной администрации, состоявшей из местного польского землевладельческого элемента, и отстаивала частные цели, способствуя победе инкорпорационной программы национальных демократов. Общество «Кресовая стража» не смогло получить поддержку местного украинского населения и после проигранных выборов 1922 г. постепенно самоликвидировалось.

Ключевые слова: «Кресовая стража», Западная Волынь, федералистическая концепция, инкорпорационная программа, плебисцит.

Gładyszuk Sergiy. Activity of Polish Society «Kresova guard» in the Western Volyn in 1919–1922. The article describes the formation and characteristics of Polish society «Kresova guard» in the Western Volhyn in 1919–1922. Founded that this organization of the Second Polish Republic during the period studied was to hold federalistics policy of cooperation with the local ukrainians. In implementing its intentions she faced resistance from administration, consisting of local Polish landowning elements and defended private goals, helping the program win incorporation national Democrats. Society «Kresova guard» could not get the support of the local Ukrainian population after the lost elections in 1922 gradually began the process of self-destruction.

Key words: «Kresova guard», Western Volyn, federalistycs concept, incorporation programs, plebiscite.